

Деадаптивна поведінка учнівської молоді як соціально-психологічна проблема

Висвітлюються особливості соціально-педагогічної діяльності, причини, шляхи та засоби щодо подолання різних форм деадаптації молоді.

Ключові слова: деадаптація, соціальна деадаптація, форма, деадаптації, засоби подолання.

Przymak Yu. D. Disadaptive Behavior of Young People as a Social and Psychological Problem.

The social and pedagogical activity, causes, ways and means to overcome various forms of disadaptation of young people are covered in the article.

Key words: disadaptation, social disadaptation, form of disadaptation, means to overcome smth.

Постановка проблеми. Для характеристики явищ порушення адаптаційних процесів введено поняття деадаптації. Деадаптація може виникнути внаслідок нетривалих, але сильних впливів середовища на людину чи менш інтенсивних, але триваліших. Фізіологічні й психологічні ознаки деадаптації при цьому відповідають ознакам третьої стадії стресу.

Соціально-психологічна деадаптація (франц. des – префікс, що означає знищення, видалення, і лат. adaptatio – пристосовувати) – порушення активного пристосування індивіда до умов соціального середовища засобами взаємодії і спілкування за хибного або недостатньо розвинутого уявлення людини про себе і свої соціальні зв'язки та міжособистісні контакти.

Соціально-психологічна деадаптація може виникнути внаслідок стресів, фізичних і психічних захворювань, емоційних переживань, конфліктів тощо. Найчастіше вона зумовлює збої у процесі оволодіння особистістю відповідної ролі при входженні в нову соціальну ситуацію, набуття навичок спілкування та взаємодії. Супроводжується незадоволенням своїм становищем у групі, у соціальному оточенні загалом, ефективністю реалізації свого комунікативного потенціалу, зниженням самооцінки, розмиванням індивідуальності, посиленням незадоволеності своїм становищем. Як правило, внутрішній конфлікт особистості між її статусом та домаганнями може спровокувати асоціальні прояви поведінки [2].

Вважати соціально-психологічну деадаптацію хворобою немає підстав, хоч вона й проявляється в патологічній і непатологічній формах, які суттєво відрізняються за структурою і механізмами. При непатологічній деадаптації зниження загального рівня адаптації відбувається за рахунок звуження сфери діяльності, спілкування та послаблення їх інтенсивності. Проявом непатологічної деадаптації є, наприклад, відхилення у поведінці й переживаннях суб'єкта, пов'язані з його недостатньою соціалізацією, соціально неприйнятними установками, різкою зміною умов існування, розривом значущих соціальних відносин тощо. Патологічна деадаптація супроводжується руйнуванням основних напрямів адаптаційної діяльності, появою патологічних варіантів адаптації. Проявами патологічної соціально-психологічної деадаптації є агресивна поведінка, суїцид та ін.

Можна виділити три ступені прояву деадаптації [5]:

– перший – характеризується порушенням процесу адаптації тільки в момент впливу деадаптаційного фактора;

– другий – характеризується порушенням процесу відновлення адаптаційних функцій організму після впливу деадаптаційного фактора;

– третій ступінь (деадаптація) – характеризується порушенням адаптаційних функцій організму в стані спокою без впливу деадаптаційного фактора.

Наслідки деадаптації можуть виявлятися у вигляді різноманітних нервово-психічних та психосоматичних захворювань.

Виклад основного матеріалу. Деадаптованість – стан, що виникає від незадоволення основних потреб у результаті використання неадекватних способів поведінки [1].

Деадаптованість учнів призводить до неадекватної, погано контрольованої поведінки, конфліктних стосунків, проблеми у навчальній діяльності. Причини шкільної деадаптації різні: низький рівень розвитку загальнорозумових здібностей, високий ступінь емоційної нестійкості, несформованість мотиваційної сфери, високий рівень домагань на тлі низьких можливостей, характерологічні особливості, незрілість психіки, особливості сімейного виховання, стиль керівництва педагогів. При цьому виникає загроза появи неврозів, психопатій. Аналіз таких ситуацій підштовхує до створення необхідних умов перехідного адаптаційного періоду, не тільки для першокласників, а й для дітей, що потрапляють в умови новостворених колективів, нових форм занять.

Шкільна деадаптація є симптомом ускладнень або неможливості подальшого розвитку дітей в умовах, що склалися. Саме тому велика увага приділяється учням 5-х класів, що зіштовхуються з проблемами адаптації і потребують участі компетентних дорослих у безболісному проходженні адаптаційного періоду, якого неможливо уникнути, за умов, що склалися при переході з початкової ланки, у якій діти навчались чотири роки, у середню – з новими, більш «дорослими» вимогами і правилами навчання.

Для ефективності адаптаційного періоду й уникнення деадаптації дітей 5-х класів необхідно враховувати особливості підліткового віку. В підлітків спостерігається посилення конформізму: прагнення

«бути, як всі» з однієї сторони, а з іншої – відрізнятись. З'являється потреба в самоствердженні, демонстрація незалежності. Ранній підлітковий вік характеризується загостренням почуттів, а світ людських відносин не викликає таких емоцій, як предметність світу. Недостатність уваги зі сторони дорослих робить особистий світ підлітка соціально вузьким [5].

У зв'язку з формуванням рефлексії дитина особливо чутлива до безтактовності дорослої людини. Частіше за все ми спостерігаємо у підлітковому віці авторитарний стиль спілкування в системі дорослий – підліток. Біологічні фактори мають великий вплив на психологічний розвиток підлітка. Змінюється збудливість нервових процесів, унаслідок цього виникають неадекватні реакції. Значно збільшується кількість немотивованих, грубих, афективних вчинків; дівчатка можуть змінюватися в емоційному плані – стають більш плаксиві. З соціального погляду підліток починає активно входити в світ дорослих. З'являються авторитетні дорослі, змінюється оцінка особистості. В мотивах спілкування переважає потреба одержати підтримку зі сторони дорослого. Основні потреби пов'язані з успішністю у школі. Але в той же час часто трапляється погіршення результатів навчання. У зв'язку з цим змінюються взаємини з батьками [1].

Американський психолог Адлер стверджував, що 30 % підлітків мають труднощі у спілкуванні з батьками, 70 % – переживають їх, 20 % – вступають у конфліктні стосунки, 10 % дітей протестують, частіше покидаючи рідну домівку. Зростає потреба у спілкуванні з однолітками. Часто дівчата-підлітки переживають почуття самотності, у зв'язку з цим не можуть залишатися наодинці з собою.

Підлітковий вік часто називають критичним. У психології критичними називають такі періоди розвитку, коли організм має підвищену сензитивність (чутливість) до певних зовнішніх і внутрішніх впливів, дії яких саме в цей (і ні який інший) період розвитку мають особливо важливі, безповоротні наслідки. Такі періоди часто супроводяться психологічною напруженістю, перебудовою. У психології вони мають назву «вікових криз». Це складні стани, які характеризуються більш-менш вираженою конфліктністю. Вони є істотними, статистично нормальними, тривають недовго (до року). Їх називають нормативними життєвими кризами, на відміну від «ненормативних» – таких, як невротичні, які мають в основі випадкові, особливі обставини (наприклад, смерть батьків) [3].

Підлітковий вік у проявах неоднорідний і має певні етапи. Деякі психологи вбачають у ньому дві фази – негативну і позитивну. Вік негативної фази у дівчаток припадає приблизно на 11–13 років, у хлопчиків – на 14–16.

У підлітковому віці відбувається бурхлива взаємодія, взаємопроникнення зовнішнього середовища і внутрішнього світу учня. У процесі цієї взаємодії йде розвиток самосвідомості підлітка. У зв'язку з цим для нього стає можливим більш глибоке і широкое розуміння інших людей. Соціальний розвиток, що приводить до утворення особистості, набуває у самосвідомості опору для свого подальшого розвитку.

Стан дезадаптації можна розглядати подвійно. По-перше, як відносно короткочасний ситуативний

стан, який є наслідком впливу нових, незвичних факторів середовища, що сигналізує про порушення рівноваги між психічною діяльністю і вимогами середовища, а також активізує резервні сили в пошуку нового шляху адаптації. У цьому розумінні дезадаптація – обов'язковий компонент адаптаційного процесу. По-друге, дезадаптація може бути досить складним і тривалим психічним станом, викликаним функціонуванням психіки на межі її регуляторних і компенсуючих можливостей, або ж у поза межовому режимі, що виражається в неадекватному реагуванні й поведінці особистості [3].

Заходи щодо нейтралізації непрямих десоціалізуючих впливів повинні мати, насамперед, психолого-педагогічний характер і бути спрямовані на створення виховного середовища в умовах шкільного, сімейного, позашкільного оточення. У цій ситуації соціальний педагог, самостійно або разом із психологом, здійснює профілактичну роботу за такою схемою [1]:

I етап – бесіда з дитиною.

II етап – діагностичне обстеження.

III етап – аналіз результатів, формування попереднього аналізу.

IV етап – перевірка правильності постановки діагнозу, відповідність його поведінковим проявам дитини.

V етап – остаточна постановка діагнозу і розробка програми психокорекційної роботи.

Ознаки критеріїв шкільної дезадаптації [4]:

1. Неуспішність дитини в навчанні за програмами, відповідним її здібностям, включаючи такі формальні ознаки, як хронічна неуспішність, другорічництво, якісні ознаки у вигляді недостатності й уривчастості загальноосвітніх відомостей, безсистемних знань і учбових навиків.

2. Постійні порушення емоційно-особового ставлення до окремих предметів і навчання в цілому, до вчителів, життєвої перспективи, пов'язаної з навчанням (наприклад, байдуже, пасивно негативне, протестне, демонстративно зневажливе).

3. Порушення поведінки, що систематично повторюються, у шкільному навчанні й середовищі. Неконтактність і пасивно-відмовні реакції, включаючи повну відмову відвідин школи; стійка антидисциплінарна поведінка з опозиційною, опозиційно зухвалою поведінкою, включаючи активне зіставлення себе товаришам по навчанню, вчителям, демонстративна зневага правил шкільного життя, випадки шкільного вандалізму (поведінковий компонент шкільної дезадаптації).

Основні етапи соціальної роботи щодо подолання дезадаптації молоді [5]:

– діагностика і виявлення дезадаптованих дітей;

– проведення бесід і тренінгів для забезпечення подолання дезадаптації без наслідків;

– дослідження соціально-побутових умов проживання дитини, склад і соціальний статус сім'ї;

– ставлення батьків до цієї дитини;

– виявлення причин, які сприяли дезадаптації.

Стадії встановлення психологічного контакту з дезадаптованими підлітками [2]:

– накопичення згод;

– пошук нейтральних інтересів і захоплень підлітка;

– ухвалення рис і особливостей поведінки, пропонованих для спілкування;

– з'ясування якостей особи, небезпечних для взаємодії;

– опрацювання мотивів, що утрудняють процес спілкування;

– вироблення загальних норм поведінки і взаємодії.

Контакт, що відбувся, дає можливість підлітку здійснити саморозкриття, самореалізацію і навчитися, до певної міри, самому входити в контакт із людьми. Таким чином, перше завдання, що стоїть перед соціальним педагогом, – використовувати спеціальні способи, засоби, прийоми для зняття утруднень у спілкуванні. Зробити спілкування між соціальним педагогом і підлітком нормальним (зняти напруженість) – значить перевести його у взаємодію контактного типу.

Наступна мета соціального педагога полягає у використуванні виниклого спілкування, а потім взаємодії для того, щоб якомога більше пізнати підлітка, встановити його наміри, мотиви дії, виявити цілі, як найближчі, так і віддалені, розкрити його позиції, життєві установки [1].

Методика контакту відкриває можливості пізнавати людину в ході бесіди у процесі обміну думками, ідеями, реакціями і перевагами. При контакті, що відбувся, можливо також одержати докладні відомості від самого індивіда, коли він захоче розкритися і розповісти все про себе. Далі треба встановити між соціальним педагогом і підлітком взаємоприйнятні, а потім довірчі взаємини. Це означає, що підліток не тільки відкриється діям з боку дорослого, він сам прагнучим одержати вказівки, що цікавлять його. Це дозволить ефективно провадити його реабілітацію.

З метою визначення проблеми дезадаптації в школі, шляхів та засобів подолання дезадаптації дітей ми провели анкетування на тему «Я і класний колектив» з учнями 5–11 класів.

Було опитано 325 учнів. Проаналізувавши отримані дані, ми зробили висновок, що учням подобається навчатись у даній школі. Лише дев'ять школярів, що становить 3 % опитаних, некомфортно почувають себе в навчальному закладі. Це пов'язане з тим, що діти прибули з інших навчальних закладів і ще не пройшли адаптацію або ж є проблеми у стосунках між однокласниками. Отримавши відповіді на питання «Чи відчуваєш ти задоволення від навчання в школі?», ми побачили, що більшість учнів 5–6 класів подобається навчатися (53 %), а для школярів підліткового віку (7–9 класи) здобувати знання цікаво лише 29–49 %. Старшокласники (10–11 класи) вважають, що вчитися – це престижно, і тому 55 % повністю задоволені навчанням.

На успішній навчально-виховний процес впливає і соціальний мікроклімат. 80 % респондентів почувають себе комфортно серед

учнів у школі, їм подобається класний колектив та все, що пов'язане з навчально-виховним процесом. Атмосфера в школі для 10 % опитаних залежить від їхнього настрою. 305 учнів, що становить 94 %, мають друзів серед однокласників, 4 % товаришують з усіма, і лише 2 % – не мають друзів. Це підтверджується і даними соціометричних досліджень, проведених у класних колективах. Із дітьми «групи ризику» проводиться індивідуальна робота класними керівниками (виховні заходи) та практичним психологом (індивідуальна діагностика й корекція), а з класними колективами працює соціальний педагог (заняття з елементами тренінгу).

Якщо класні колективи згуртовані та між школярами панують доброзичливі взаємини то, відповідно, учні довіряють один одному та прислухаються один до одного. Про це свідчать результати опитування, 217 респондентів, що становить 67 %, зазначили, що думка однокласників для них є важливою. Особливо це спостерігається серед учнів 5–6 класів та серед десятикласників. Старші підлітки «кумирів» серед однокласників не мають, вони прислухаються лише до себе або ж до своїх друзів. Випускники ж вважають, що лише думка сім'ї для них важлива.

На запитання «Як би ти визначив характер життя та взаємин у класі?» 78 % відзначили, що він веселий, 57 % – цікавий (5–6 та 10–11 кл.), оригінальний – 49 % респондентів. Радує те, що лише 7–9 % опитаних відзначили, що це нудно та сумно. З цими учнями проводяться індивідуальні корекційні заняття щодо мотивації до навчання.

Рівень згуртованості класного колективу школярі оцінюють по-різному: 47 % вважає, що клас згуртований, 49 % – поділений на мікрогрупи, 4 % – клас незгуртований.

Оскільки це навчальний заклад, який спеціалізується на художньо-естетичних дисциплінах, то діти завжди беруть активну участь у шкільних, міських, обласних та всеукраїнських заходах. Це відзначили у відповідях учні: 81 % постійно задіяні у підготовці різних заходів, 26 % – інколи. У зв'язку з цим в класних колективах формуються колективні традиції, значимі для учнів. Про це зазначили 62 % респондентів. У творчості формуються і різні цікаві ідеї, які підтримуються класом. Так, 44 % вважають, що їх пропозиції приймаються класом завжди, а 22 % – інколи. Тому 251 респондент зазначив, що учні є творчими.

Проаналізувавши дані дослідження, ми можемо зробити **висновок**, що в процесі адаптації та формування класного колективу творчі справи є дієві у згуртуванні учнів, формують характер спілкування у класному колективі та зменшують ризик виникнення дезадаптації.

Література

1. Калашнікова Л. В. Соціально-психологічні аспекти роботи з підлітками, схильними до девіацій / Л. В. Калашнікова, А. С. Лобанова. – К. : Каравела, 2012. – 368 с.
2. Максимова Н. Ю. Воспитательная работа с социально-дезадаптированными школьниками / Н. Ю. Максимова. – Киев : ИЗМН, 1997. – 136 с.
3. Мартиненко О. А. Корекція дезадаптивної поведінки молодших школярів / О. А. Мартиненко. – Х. : Ранок, 2011. – 176 с.
4. Проценко О. В. Профілактика соціальної дезадаптації дошкільнят / О. В. Проценко. – К. : Шкільний світ, 2011. – 128 с.
5. Харченко С. Я. Робота соціального педагога з дітьми девіантної поведінки / С. Я. Харченко. – Х. : Основа, 2012. – 2-е вид. – 143 с.